
Наталка Харытанюк

...Буг – гэта Бог,
так яго тут называюць людзі...

Архан, Архан

Аповед

Гісторыя I. Звонку.

Я адкрываю свежы, сёлета выдадзены пераклад раману Архана Памука. Ён прыемна пахне новай кнігай. Чорныя літары на ўсходні манер расплываюцца па белай вокладцы: “Белая крэпасць”. Я ўсьцешаны, што Архан назваў яго так, як называлася мая легенда, ён лепей прыдумаць ня мог, бо, зрэшты, увесь гэты пошук сябе распачаўся менавіта тут. Гэтую крэпасць ня ўзяць, і выйсьці з яе таксама немагчыма: бо кім буду я па-за ёю і кім будзе Архан, калі назаўжды ўбярэ ў сябе белую крэпасць?

Я пабачыў яго яшчэ здалёк, яшчэ калі ён падымаўся па прыступках да прысады. Лёгка, быццам пялёстак, быццам матылёк... Не пазнаць яго цяжка

– доўгія ногі, шырокія крокі, сьмешныя закручаныя дагары наскі чаравікаў.

Быў верасьнёўскі вечар 1969 году. Як і дамовіліся, а пятай гадзіне я ўжо стаяў ля зоркі ў крэпасьці і чакаў Архана. Хацеў хутчэй пачуць, як усё было.

Не, я не пайшоў яму насустрач. Я падумаў: лепей пачакаю тут, на ўслончыку ля зоркі: мне на яго прыемна глядзець. Мне падабаецца глядзець на Архана пад клёнамі і каштанаў: заўтра ён вернецца ў Турцыю, і ўжо больш ніхто ня будзе глядзець на яго пад клёнамі і каштанаў. Я ўсё апавяданьне буду глядзець вось так на Архана: праз лапістыя галіны елак і жоўтае лісьце каштанаў, праз вокны, праз ягоны рукапіс, маё эсэ і праз шкло маіх тоўстых акулераў. Нават праз люстэрка, бо, як Вы даведаецеся далей, мы з Арханам вельмі падобныя. Але найперш на Архана будзе глядзець ён сам: праз барадулінскія вершы (так, так, пабачыце, гэта цалкам верагодна). Таму той Архан, якога мы пабачым у гэтых гісторыях, і будзе ня проста Арханам, а Арханам-Арханам... Ён некалькі хвілінаў яшчэ будзе ісьці да мяне па прысадзе, лісьце будзе падаць хутка-хутка, вось-вось патрапіць у яго, а ён усё будзе падбіраць каштаны. Усьмешлівы, задуменны, меланхалічны.

Пачало сутонець. У крэпасьці пахла клёнамі, соладка-соладка. Архан падымаў бліскучыя, яшчэ ліпкія каштаны і шпурляў іх у Мухавец. Недалёка. Вельмі слаба шпурляў. Ён заўжды быў змарнелым дзіцём. Таму бацькі і адпраўлялі яго штолета гадавацца да бабулі ў нашую вёску, што пад Берасьцем. Ён любіў прыязджаць да нас: у запыленым і шумным Стамбуле не магло быць столькі радасьцяў, колькі мы знаходзілі сабе тут, у зацішшы Падляшша...

Тут мы і гадаваліся разам, вось ужо 16 гадоў. Ці будзем гадавацца і наступным летам, ці будзем мы езьдзіць у Лясную, хадзіць у закінуты фальварак Нямцэвічаў, чытаць вершы сярод старых агромістых дубоў і ліпаў? Ня ведаю. Ня ведаў, бо тым летам мы скончылі школы, і нашыя шляхі разышліся. Той восеньню мы паступалі ва ўніверсітэты, і ўжо ніхто ня мог дакладна сказаць, калі мы наступны раз сустрэнемся... І ці захочам зноў пабачыць адно аднаго.

Дык вось, ён ідзе па прысадзе, а мне падабаецца глядзець на яго, мне падабаецца ён сам. Можна быць, таму, што мы вельмі падобныя адно да аднаго: тыя ж цёмныя (кававыя, як кажуць у яго на радзіме) вочы, тыя ж густыя каштанавыя валасы. Вось ён ужо зусім падышоў – і мне здаецца, што мы браты-блізняты, ці што я проста нахіліўся і гляджу на свой адбітак у Мухаўцы. Таму нам было так лёгка памяняцца месцамі.

Я застаўся на цэлы дзень тут, у крэпасьці, чытаць яго яшчэ недапісаны рукапіс пра тое, як раб-італіец і гаспадар-турак памяняліся месцамі, а ён... Ён шмат перамяніў у маім жыцьці за адзін той верасьнёўскі дзень. Але гэта цалкам іншая гісторыя. Пра тое, што Архан зрабіў для мяне ў гэты дзень, я напішу ў наступнай частцы, бо інакш можна заблытацца.

І вось ён прыйшоў, а я маўчу. Мы разам доўга маўчым, бо кожнаму карціць распытаць пра сваё. Архан ня хоча пачынаць першым, а я на яго злую. Няўжо я яму зайздросьціў? Няўжо таму я так не хацеў

думаць пра рукапіс? Здаецца, не. Я думаў, я заўжды з асалодаю думаў пра Арханавы рукапісы. Ён іх ніяк ня мог скончыць, ні адзін, але яму падабалася, калі мы разам пачыналі думаць над яго тэкстамі. Вось і зараз ён пакінуў мне сваю недапісаную кнігу. І – цуда! – упершыню ў жыцці я ведаў, чым мае скончыцца гэтая гісторыя. Дакладней заканчвацца яна якраз і не магла – ёй бракавала адной легенды, аднаго вобразу, які адпраўляе ў вечнасьць, напразткі да Бога – і тады нікому ўжо зусім не патрэбнае нікае заканчэньне. І я ведаў гэты вобраз. Я яго ведаў, але не хацеў да апошняга распавядаць Архану, бо злаваўся.

Калі зусім сьцімнела, а Архан так ні словам і не патлумачыў мне таго, пра што я распытваў, я вырашыў помсьціць яму. Дробязна, але помсьціць: я вырашыў усё забытаць у ягонай кнізе!

І вось замест таго, каб выкласьці ўсю легенду, я завёў яго на другі паверх закінутага кляштару Бернардынцаў, што за Мухаўцом, ужо ў памежнай зоне, і паказаў яму на вакно. Выбітае, напаяўзарослае, яно выходзіла на стары закінуты сад, заліты сьвятлом поўні. Вакно было ў куце, таму выходзіла на два розныя бакі – на ўсход і на захад. Ты пасля на вокладцы сваёй кнігі напішаш, што розьніцу паміж усходам і захадам прыдумалі, каб разьяднаць людзей. А тады мы, беларус і турак, стаялі на самай мяжы, разьяднаныя, але побач з Богам. Ты тады вельмі здзівіўся, калі даведаўся, што Буг – гэта Бог, так яго тут называюць людзі. Дык вось, стоячы разам каля вакна, каля Бога, мы разважалі пра тое, ці змаглі б мы памяншаць месцамі назаўжды і што тады б было. І пасля гэтага я распавёў табе нарэшце легенду пра белую крэпасць, на якую раней, у стагоддзі сямнаццатым і выходзілі вокны з гэтага кляштару. Пра белую крэпасць, з якой нельга выйсьці, але якую нельга і штурмам узяць, бо без яе не зразумееш, дзе ты, хто ты... Пра белую крэпасць, якая стане кропкаю і ў тваім рамане – яна забярэ чытача ў вечнасьць, і кожны будзе шукаць сябе ў ёй, як гэта рабілі твае героі.

Тое, што было пасля і што здарылася з табою, ты апісаў у рамане, таму я прапушчу некалькі месяцаў. І вось я адкрываю самую апошнюю старонку твайго рамана і бачу там свае словы, якія сказаў шмат гадоў таму, разьвітваючыся каля Буга: паглядзі на акно, якое выходзіць у сад: цікава, што бачна з гэтага акна?

А цяпер час распавесці пра тое, што было там, унутры, і што ўсё ж ткі бачна з таго акна.

Гісторыя II. Унутры.

Ведаеш, там, паміж археалагічным музеем і кляштарам Бернардынцаў, на самым кургане, раз у год, калі надыходзіць перадкалядная ноч, вымалёўваюцца абрысы белай крэпасці. Так, мне распавёў пра гэта прафесар К., а яму ўжо можна верыць. А я распавёў гэта Архану. А Архан напісаў пра гэта кнігу. Яму добра – ён атрымае за гэта Нобеля і будзе пісаць свае наступныя раманы, а мне – застаецца аднаму жыць тут і ведаць усё, што насамрэч адбывалася ў белай крэпасці. Пра гэта я і збіраюся напісаць.

Але спачатку я мушу распавесці Вам пра той цудоўны верасьнёўскі дзень, калі я застаўся на цэлы дзень тут, у крэпасці, чытаць

яго яшчэ недапісаны рукапіс. Я застаўся чытаць, а Архан пайшоў пісаць замест мяне ўступнае сачыненне па літаратуры. Я папрасіў Яго гэта зрабіць, бо я стаміўся, я баяўся сядзець за сачыненне – у мяне не выходзіла напісаць болей за палову старонкі... Я мяняў цэлымі гадзінамі словы ў адзіным сказе, я ня ведаў, з чаго пачаць. Я задаваў шмат пытанняў, ставіў клічнікі, шматкроп’і, але сачынення з гэтага не выходзіла. Няўжо я ленаваўся думаць?

І вось нарэшце іспыт прайшоў і я чакаю Архана ў крэпасці. Я пабачыў Яго яшчэ здалёк... Лёгкі, быццам пялёстак, быццам матылёк, ён падымаўся да мяне...

– Напісаў?

– Напісаў.

– Колькі?

– Восем старонак.

– А тэма?

– Выбраў трэцюю: “Тэма Радзімы ў творчасці Рыгора Барадуліна”. Не люблю такія назвы. Але не хвалюся, я пісаў зусім не аб тым. Я пісаў пра ваш беларускі код, пра выйсьце ў сусвет, пра тое, хто вы такія і чаму вы такія, я прымушаў сябе забыцца, што я турак... Высьлізнуць са сваёй турэцкай скуры. Але гэта немагчыма – я пабачыў нарэшце (недзе на чацьвёртай старонцы) сябе ў Барадуліне, але сябе-турка, якога я раней ня мог адасобіць і ўбачыць: ён не баіцца сьмерці, а я баяўся, ён прагне прырасці да сваіх вушацкіх лагчынаў, а я... Ува мне толькі тады прачнулася мая павязь з Беларусьсю, калі я напісаў словы прашчур-нашчадкі-нашча... Гэта было так важна, каб «душою ты стаў чысьцей і ня страціў сьвятое штосьці» – ён крыху памаўчаў, а пасля ізноў усхапіўся. – Даруй, я не магу распавесці табе пра ўсё, што напісаў – гэта асабістае. Але ім спадабаецца, не хвалюся.

І ім спадабалася. А асабліва прафесару К. З самых першых дзён ва ўніверсітэце ён паказваў мне гэта: то паківае галавой у калідоры задуменна, то спыніць свой позірк на мне падчас лекцыі, то затрымае пасля пары і скажа, што трэба пагутарыць. І гэта было самым страшным: бо што я яму адкажу, калі ён спытае пра код, пра выйсьце ў сусвет?..

Я яго пазьбягаў, колькі мог. Ажно да сьнежня. Але набліжалася сесія – і я разумеў, што хутка буду вымушаны адказаць за ўсё: за Архана, за Барадуліна і за Белую крэпасць.

Болей хавацца не было сэнсу і тады адным ранкам я ня стаў сьпяшацца пасля пары з аўдыторыі, а сам дачакаўся прафесара К. Мы разам выйшлі з універсітэту і пайшлі ў крэпасць.

111

«Ведаеш, – сказаў мне прафесар К. па дарозе – пасля таго, як я прачытаў тваё сачыненне, мне штоночы сьніцца адзін і той жа сон. Нібыта я ў белае крэпасці, разам з іншымі местачкоўцамі, чую, як нашую крэпасць акружылі і штурмуюць. Мы чуем выбухі, стрэлы гарматаў, дзікае гігантаньне туркаў, бачым вогненныя стрэлы... Але мы ўсе спакойныя, мы ня можам разгубіцца і ўсё кінуць, бо занятая вельмі пільнай справай: мы ратуем нашыя старажытныя фрэскі.

У нейкі момант сыцяна з фрэскамі цалкам асыпаецца. Я адчуваю, як мне становіцца да болю холадна, я адчуваю сьпінаю пустэчу. Гэта вусьцішна. Людзі бягуць з крэпасьці, Яны ратуюцца па сутарэньнях. І вось, калі ўсе ўжо схаваліся, у зале, дзе былі фрэскі, застаецца ўсяго тры чалавекі: адзін ваяр, адзін дойд і я. Спачатку я нават ня ведаў, хто я, пакуль дойд не адбудаваў наноў сыцяну і не сказаў мне: «Малюй, пакуль ня выйшлі людзі з сутарэньняў. Малюй – ты ж майстар!»

І я пачаў па памяці аднаўляць усё, як было. Часам я забываў, часам, мне здавалася, што я мог зрабіць лепей, і я рабіў лепей. Увесь дзень я апантана працаваў, бо ведаў, што зруйнаваная сыцяна – ня самае страшнае, самае страшнае – гэта калі зьнявераныя людзі ідуць здавацца. І да вечару я справіўся. Калі людзі прыйшлі, яны спачатку не паверылі сваім вачам: на месцы руінаў стаяла сыцяна, і на ёй знову былі твары сьвятых. І тады яны паверылі...»

Мы ўжо падымаліся ўгару, на вялізны старажытны насып, і я ўжо амаль ня слухаў прафесара, бо ў Яго гісторыі пазнаваў сваю – і ўжо Арханаву легенду. Цяпер ужо прафесар К. працягваў павольней: «На наступны дзень здарылася тое самае – людзі зноў схаваліся, ваяр адбываўся, а мы з дойдідам узяліся за сыцяну і фрэскі. І так цягнулася доўга. З ночы ў ноч. І ўсё яшчэ цягнецца. Мы хлусім людзям – а яны вераць, што ўсё абавязкова стае на свае месцы, ім ёсьць за што трымацца...»

А за што нам было трымацца? Я спачатку думаў, што ня вытрымаю, але, калі маляваў, забываўся на ўсё...»

Нарэшце ён спыніўся, выдыхнуў. «Так, – пахітаў галавой, – так, – усміхнуўся ён, – так, – прашаптаў прафесар К., сядячы на зямлю, – так, гэта было тут!!! Толькі адчуваеш – няма страху», – сказаў ён і заплакаў.

... Гэтая размова была даўно. Прайшлі гады. Прафесар К. памёр. І вось я зноў сяджу на тым самым месцы. Там, дзе магло быць акно белае крэпасьці: на тым самым кургане, які мне паказаў прафесар К. Сёньня – Куцьця, і таму я чакаю: вось-вось выйдзе князь з княгіняю і задасьць сваім пасланцам адвечныя пытаньні... І тады я буду глядзець на іх з гэтага акна, слухаць іх размову – і ўсё, нарэшце, пачую і пабачу.

А пакуль яны ня прыйдуць, што б ні здарылася, я буду пісаць. Як прафесар К. у сваім сьне няспынна маляваў фрэскі, што б ні здаралася і колькі б разоў іх не зьнішчалі. Я буду пісаць кнігу пра Белую крэпасць, бо ні ўзяць яе, ні выйсьці з яе немагчыма...